

ХРОНІКА

Л.Д.ЯКУБОВА (Київ)

VI МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «ІСТОРІЯ СТАЛІНІЗМУ: РАДЯНСЬКІ НАЦІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В 1920–1950-х рр.»

Представницький науковий форум із циклу «Історія сталінізму», який 10–12 жовтня 2013 р. відбувся в Інституті історії України НАНУ, об'єднав понад 60 дослідників із 15 країн світу (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Естонія, Ізраїль, Казахстан, Киргизстан, Литва, Молдова, Німеччина, Російська Федерація, США, Угорщина, Україна, Франція).

Загалом у рамках амбітного науково-видавничого проекту відбулося вже п'ять наукових форумів. Перший із них – «Підсумки і проблеми комунізму» (Москва, грудень 2008 р.) – актуалізував науково-теоретичний потенціал проблематики. Другий – «Репресована російська провінція» (Смоленськ, грудень 2009 р.) – розглянув феномен сталінізму крізь призму регіональної історії. Третій – «Історія сталінізму: селянство та влада» (Єкатеринбург, вересень – жовтень 2010 р.) – накреслив перспективи дослідження репресивної політики Кремля стосовно провідного виробничого класу СРСР – селянства. Четвертий – «Історія сталінізму: Примусова праця у СРСР: економіка, політика, пам'ять» (Москва, жовтень 2011 р.) – було присвячено трагічній історії ГУЛАГ. П'ятий – «Історія сталінізму: життя в терорі: Соціальні аспекти репресій» (Санкт-Петербург, жовтень 2012 р.) – широко поставив проблеми функціонування карального механізму, соціальної бази та повсякдення терору, міри його підтримки суспільними верствами, соціально-культурні наслідки.

Черговий представницький науковий форум присвячувався, як зазначили організатори конференції, «одній із найбільш актуальних історіографічних і політичних проблем сучасності» – національному питанню. Очікуваний широкий обмін думками мав на меті узагальнення історичного досвіду вирішення національного питання, умов розвитку радянських націй і національної політики впродовж 1920–1950-х рр. Україна не випадково була обрана місцем проведення конференції, адже, за спільною думкою закордонних та вітчизняних дослідників, досвід регулювання сфери міжнаціональних відносин в УСРР не мав світових аналогів: двоїтий за своєю природою, він характеризувався як небувалили досягненнями й підйомами, так і страшними гуманітарними катастрофами та втратами.

Співорганізаторами конференції виступили Уповноважений із прав людини в Російській Федерації, Рада при Президентові Російської Федерації з розвитку громадянського суспільства і прав людини, Фонд «Президентський центр Б.М.Сльцина», Державний архів Російської Федерації, Російський державний архів

соціально-політичної історії, міжнародне історико-просвітницьке, благодійне та правозахисне товариство «Меморіал», видавництво «Російська політична енциклопедія» та Інститут історії України НАНУ. Упродовж трьох робочих днів конференції відбулися пленарне засідання, працювали сім секцій та круглий стіл.

На пленарному засіданні 10 жовтня 2013 р. вітання учасникам і гостям форуму виголосили директор Інституту історії України Національної академії наук України академік НАНУ *В.А.Смолій*, директор Російського державного архіву соціально-політичної історії, головний редактор видавництва «Російська політична енциклопедія» *А.К.Сорокін*, Уповноважений із прав людини в Російській Федерації *В.П.Лукін*, академік-секретар Відділення історії, філософії та права Національної академії наук України академік НАНУ *О.С.Онищенко*, академік-секретар Відділення історико-філологічних наук Російської академії наук, член Президії РАН *В.О.Тишков*, виконавчий директор Фонду «Президентський центр Б.М.Єльцина» *О.О.Дроздов*, директор Українського інституту національної пам'яті член-кореспондент НАНУ *В.Ф.Солдатенко* та народний депутат України, голова комітету Верховної Ради з питань національної безпеки й оборони академік НАНУ *В.М.Литвин*. Останній, зокрема, зауважив, що в політичній практиці більшовизму національне питання йшло пліч-о-пліч із класовим – із ним більшовики прийшли до влади, завдячуючи вмілому жонглюванню ним вони утримували владу впродовж цілої історичної епохи. Політична вага національного питання усвідомлювалася кремлівськими керманичами цілковито, попри те, що вони повсякчас підкреслювали його вторинність стосовно класового (соціального). Однак ця складова політичної програми більшовизму була однією з найбільш сильних і забезпечила йому стабільну політичну вагу. Після 1917 р. боротьба політичних програм, висунутих провідними політичними мислителями кінця XIX ст., перемістилася зі сфери теорії у площину політичної практики. Створена більшовиками на постімперських просторах державно-політична конструкція не мала аналогів, пластична національна політика забезпечила їй достатній запас міцності й прихильність усіх пригноблених народів світу. Та симпатии радянської влади оминали своєю увагою одну суттєву обставину: прискорена модернізація, національне адміністративно-територіальне будівництво, так зване національне відродження здійснювалися в контексті й шляхом тотальної наруги над особою, терору та репресій, депортацій цілих етнічних груп. Саме тому осмислення, здавалося б, дихотомічної природи сталінізму, зіставлення більшовицької теорії й практики вирішення національного питання, аналіз тактичних досягнень, а також стратегічних прорахунків етносоціальної інженерії сталінського режиму залишається актуальною науково-теоретичною проблемою.

Представники російської сторони наголосили, що криваві війни, дезінтеграція низки держав за національною ознакою, міжнаціональні конфлікти й зіткнення, що загрожують стабільності та цілісності світу, постійно нагадують про принципову важливість і складність національного питання. При цьому політична практика й численні наукові дослідження виходять із того, що національні суперечності та етнічні конфлікти обумовлені не тільки поточними умовами, подіями, але й, значною мірою, історичною спадщиною. Отже, ґрунтовний науковий аналіз минувшини етнонаціонального життя у СРСР та закладених у той час суперечностей у взаєминах влади та етносів об'єктивно має, крім теоретичного, потужний практичний потенціал. Саме у цьому вбачається суспільна та наукова значущість заходів, покликаних не лише координувати зусилля світової наукової громадськості в подальшій розробці цього напрямку, а й сприяти підвищенню теоретичного рівня досліджень із дотичної проблематики.

По завершенні врочистої частини учасники конференції перейшли, власне, до обміну думками. Логічним вступом до секційної роботи стали змістовні теоретичні виступи відомих дослідників міжвоєнної історії СРСР. Проф., д-р іст. наук *С.В.Кульчицький* (Київ, Україна) виголосив доповідь «Статус титульних націй у псевдофедеративній державній структурі СРСР на етапі створення радянського ладу: 1917–1938 рр.», в якій підкреслив величезну дистанцію між проголошуваними більшовиками гаслами та реальною практикою національно-державного будівництва. У своїй доповіді «Радянське й національне: Єдність суперечностей» нині вже класик сучасної американської політології *Р.Суні* (Чикаго, США) змалював суперечливу природу державно-політичної конструкції СРСР і, відповідно, її суспільно-політичного та етнокультурного життя. Нова постановка проблеми депортацій за національною ознакою прозвучала в доповіді академіка РАН *В.О.Тишкова* (Москва, Російська Федерація) «Сталінські депортації народів і проблема ідентичності». У заключній доповіді пленарного засідання під назвою «Доктрина «старшого брата» та формування державного антисемітизму у СРСР у світлі ідеологічної й етнополітичної трансформації сталінського режиму в 1930-ті рр.» д-р іст. наук *Г.В.Костирченко* (Москва, Російська Федерація) – автор широковідомої праці «Таємна політика Сталіна: Влада та антисемітизм» (Москва, 2001 р.) – розгорнув широке суспільно-політичне та ідеологічне тло обставин, в яких міцніла й розгорталася політика державного антисемітизму.

Того ж дня відбулися три представницьких секційних засідання. Ключовою проблемою роботи першої секції – «Імперія позитивної дії»: Коренізація й національно-культурні автономії 1920-х рр.» (керівник – д-р іст. наук *Л.Д.Якубова*) – став один із найбільш змістовних, але водночас доволі суперечливий етап так званого національного непу. Доповіді учасників секції повною мірою унаочнили непересічне місце цього історичного періоду, а жвавий обмін думками засвідчив невичерпний пізнавально-теоретичний потенціал окресленої проблематики.

У глибокій і фактографічно насиченій доповіді «Сталін та організаційно-правовий аспект національно-культурної політики 1920-х рр.» д-р іст. наук *Т.Ю.Красовицька* (Москва, Російська Федерація) розкрила перипетії діяльності та організаційного становлення Наркомнацу й Ради національностей ЦВК СРСР. Д-р іст. наук *Л.Д.Якубова* (Київ, Україна) повідомила про історію національного адміністративно-територіального будівництва в УСРР, висвітлила спонукальні чинники його здійснення, приховувані мотиви влади та позицію національних громад, перспективні наслідки існування національних районів та причини їх ліквідації. У доповіді «Політика українізації у РСФРР у 1922–1932 рр. і розвиток національної самосвідомості українців Росії» канд. іст. наук *К.С.Дроздов* (Москва, Російська Федерація) простежив суперечливий вплив тогочасної етнополітичної та етнокультурної практики більшовиків, зокрема українізації у РСФРР, на процес формування етнічної свідомості українців Росії. Яскрава та багатогранна доповідь канд. іст. наук *Ю.А.Борисьонка* (Москва, Російська Федерація) «Особливості прискореної білорусизації в Полоцькому регіоні й польський фактор: 1923–1928 рр.» додала багато нових фарб до історії здійснення коренізації в Білорусі в контексті радянсько-польського ідеологічного протистояння. Про ставлення різних соціальних верств населення Донбасу до українізації, суперечливість цієї політики та проблеми її здійснення йшлося в доповіді канд. іст. наук *І.О.Дмитрик* (Донецьк, Україна) «Українізація Донбасу в 1923–1938 рр.: громадська думка». Непослідовність політики коренізації стосовно західних національних меншин, обмеженість і прагматизм партійного керівництва в його стосунках із нацменгромадами було відображено в

доповіді д-ра іст. наук *В.Деннінгхауса* (Люнебург, Німеччина) «“Золотий вік” радянської національної політики та проблема етнодисперсних груп: 1923–1930 рр.». Специфіка політики коренізації в Удмуртії стала предметом висвітлення доповіді канд. іст. наук *В.С.Воронцова* (Іжевськ, Російська Федерація) «“Імперія позитивної дії” на прикладі коренізації в Удмуртії». Перебіг аналогічних процесів у Закавказькій ФСРР на прикладі грузинів, вірмен та азербайджанців розглянула канд. іст. наук *Т.Р.Варданян* (Єреван, Вірменія) у доповіді «Національна політика та національна ідентичність у Закавказзі: 1920–1930-ті рр.». Суперечливу роль національних рад у запровадженні «класової лінії» на селі на прикладі німецьких національних рад Білорусі розкрив канд. іст. наук *В.П.Пічуков* (Гомель, Білорусь) у доповіді «Національні німецькі сільради БРСР в 1920–1930-ті рр.: між національним і класовим». Внутрішньопартійним дискусіям та швидкозмінюваним підходам до вирішення національного питання було присвячено доповідь «Великодержавний і місцевий «націоналізми» в публічному дискурсі національної політики: форма та зміст «позитивної дії» більшовицької влади в Україні: 1923–1937 рр.» канд. іст. наук *Г.Г.Сфіменка* (Київ, Україна). Іншим аспектам внутрішньої партійної боротьби навколо форм об'єднання радянських республік у союзній державі присвячувалася доповідь д-ра іст. наук *М.О.Фролова* (Запоріжжя, Україна) «Вироблення формули Радянського Союзу в дискусіях московських вождів і керівників КП(б)У». Нетривала у часі, проте показова практика здійснення національної політики була розкрита д-ром іст. наук *М.Р.Литвином* (Львів, Україна) у доповіді «Галицька Соціалістична Республіка 1920 р.: перший досвід більшовизму в регіоні».

Під керівництвом О.В.Хлевнюка відбулася робота другого секційного засідання «Національна політика 1930-х рр.: Кризи й репресії». У центрі уваги науковців перебували аспекти впливу Голодомору 1932–1933 рр. на зміст етнокультурного життя регіонів, що постраждали від його руйнівного впливу. Названу проблематику на матеріалах Казахстану було розкрито в доповіді «“Ваша думка з цього приводу допомогла б нам...”»: Колективізація, голод і національний розвиток Казахстану» д-ра іст. наук *Б.О.Жангуттіна* (Алмати, Казахстан). Доповідь д-ра іст. наук *Г.В.Панакіна* (Київ, Україна) «Статус «чорної дошки» у сталінських репресіях 1932–1933 рр. проти націй і народностей у регіонах товарного землеробства СРСР» унаочнила один з езуїтських механізмів позаекономічного визиску селянства, що став безпосередньою основою Голодомору 1932–1933 р. Оновлений поглиблений погляд на причини й наслідки голоду в Киргизії було представлено в доповіді д-ра іст. наук *Ш.Д.Батирбаєвої* (Бішкек, Киргизстан) «Голод 1930-х рр. у Киргизстані: Нові матеріали, нові підходи». Спробу підбити підсумки трагедії у загальносоюзному контексті зробив д-р іст. наук *В.В.Кондрашин* (Пенза, Російська Федерація) в доповіді «Голод 1932–1933 рр. – загальна трагедія народів СРСР: національно-регіональний аспект». Важливою складовою роботи секції стали доповіді, присвячені загальним питанням теорії і практики національної політики 1930-х рр. Про них ішлося, зокрема, у доповіді д-ра іст. наук *В.Ю.Васильєва* (Київ, Україна) «Національні моменти в політиці керівництва СРСР в Україні: 1932–1933 рр.». Про ставлення західноукраїнської політичної еліти до українізації та коренізації стосовно національних меншин ішлося в доповіді д-ра іст. наук *І.Я.Соляра* (Львів, Україна) «Національна політика більшовиків в УРСР в оцінці українських партій Західної України: 1919–1939 рр.». Масові репресії за національною ознакою в тогочасному промисловому серці республіки стали предметом доповіді д-ра іст. наук *В.М.Нікольського* (Донецьк, Україна) «Національні аспекти політичних репресій 1937–1938 рр. на Донеччині».

Складні, драматичні аспекти націокультуротворення, життя-служіння національної інтелектуальної й творчої еліти перебували в епіцентрі зацікавленого обговорення третьої секції – «Національні культури й національна інтелігенція», що працювала під головуванням д-ра іст. наук члена-кореспондента НАНУ В.М.Даниленка. У змістовній доповіді д-ра іст. наук *А.М.Петренка* (Кишинів, Молдова) «Національна інтелігенція Молдавської АСРР: Формування й доля» у загальних рисах було розкрито керований більшовиками процес формування національної інтелігенції в межах автономії. Канд. іст. наук *В.В.Тихонов* (Москва, Російська Федерація) в доповіді «Радянські історики й переосмислення національних історій у перше повоєнне десятиліття» поділився своїми думками стосовно трансформацій, котрі відбулися в радянській історіографії впродовж останнього десятиліття сталінського режиму. Українській складовій процесу складання ментального та інформаційного простору тоталітарного суспільства на завершальній стадії його формування було присвячено фактографічно насичену доповідь канд. іст. наук *О.В.Яся* (Київ, Україна) «Покаянні» та «викривальні» тексти українських істориків першої половини 1930-х рр. як спосіб організації культурного простору тоталітарного суспільства». Неоднозначні, драматичні, часом трагічні взаємини влади та культурної еліти розкрила д-р іст. наук *Т.В.Марусик* (Чернівці, Україна) в доповіді «Національна політика сталінського режиму й західноукраїнська інтелігенція». Хід і наслідки здійснення так званої культурної революції на Північному Кавказі розглянула д-р іст. наук *С.І.Аккієва* (Нальчик, Російська Федерація) в доповіді «Формування нової системи освіти на Північному Кавказі в 1920–1930-ті рр.». Негативні та вкрай суперечливі наслідки політики татаризації, а згодом і репресій у сфері етнонаціонального життя татарської громади стали предметом докладного розгляду д-ра іст. наук *А.Г.Галлямової* (Казань, Російська Федерація) в доповіді «Криза національної самоідентифікації татар у 1940–1980-ті рр.». Тенденції змін етнокультурного середовища прибалтійського міста в контексті радянізації розглянула д-р іст. наук *Р.Чепайтене* (Вільнюс, Литва) в доповіді «“Національна форма” сталінського міста».

Упродовж другого робочого дня конференції відбулися засідання чотирьох секцій. Гарячі дискусії відбулися на четвертій – під керівництвом д-ра іст. наук О.С.Рубльова, що й не дивно, зважаючи на суспільну гостроту питань, які перебували в епіцентрі уваги її учасників. На секції «Національна політика «пізнього сталінізму»: 1940–1950-ті рр.» було заслухано 12 доповідей.

Загальним аспектам і перспективам історичних студійвань поки що недостатньо висвітлених передвоєнних депортацій за етнічною ознакою було присвячено доповідь д-ра іст. наук *В.А.Бердинських* (В'ятка, Російська Федерація) «Етнічні депортації в Радянському Союзі 1940–1941 рр.: дослідницькі проблеми». Доповідь д-ра історії *М.Ільмарва* (Таллінн, Естонія) «Ідеологічні мотиви подій 1940 р. в Естонії в Естонській РСР у 1940–1950-х рр.» привернула увагу присутніх глибиною занурення автора у драматичний процес повоєнної радянізації Прибалтики та докорінної ідеологічної переорієнтації суспільства, що її супроводжував. Цікаві новітні інтерпретації, засновані на сучасних дослідницьких методиках, а також компаративний аналіз депортацій як механізму державної етнонаціональної політики, представила в своїй доповіді «Порівняльний аналіз депортацій у США та СРСР під час Другої світової війни» д-р психолог. наук *К.В.Коростеліна* (Арлінгтон, США). Цікаві зауваження про стан та особливості функціонування радянської правової системи прозвучали у виступі *Ж.Кадіо* (Париж, Франція) «Правові практики й міжнаціональні відносини в повоєнному СРСР». Доволі традиційно прозвучала доповідь д-ра іст. наук *Л.Люкса* (Айхштетт, Німеччина)

«Сталін і єврейське питання: 1941–1953 рр.». Певною антитезою їй став емоційно та фактографічно насичений виступ д-ра іст. наук *А.Д.Епштейна* (Єрусалим, Ізраїль) «“Національне питання” між внутрішньою і зовнішньою політикою: проблеми вивчення курсу влади щодо євреїв та Ізраїлю в останнє сталінське десятиліття». Автор доволі цікаво намагався інтерпретувати сталінську практику вирішення «єврейського питання» в контексті внутрішніх проблем режиму та його зовнішньополітичних завдань. Важливим процесам, котрі відбулися у сфері офіційного етнонаціонального життя Прибалтики в найбільш відповідальний момент утвердження та зміцнення радянської влади, було присвячено доповідь д-ра іст. наук *Ю.З.Кантор* (Санкт-Петербург, Російська Федерація) «Рерадянізація Прибалтики: національна політика й національні кадри: 1944–1953 рр.». Виступ *О.М.Зброжко* (Львів, Україна) «Репресивна політика комуністичного режиму проти національно-визвольного руху на західноукраїнських землях у 1940–1950-х рр.: За архівними документами партійних і державних органів УРСР» викликав доволі емоційну дискусію серед російських колег унаслідок несумісності кваліфікаційних інтерпретацій руху опору. Ідеологічну підоснову одного з напрямів оунівського руху вичерпно висвітлила канд. іст. наук *Я.Л.Примаченко* (Київ, Україна) у своїй доповіді «Еволюція національного питання в ідеології ОУН(б) у роки Другої світової війни». Творче використання національного та інтернаціонального в пропаганді сприяло міцності радянської державно-політичної конструкції та забезпечило її перемогу у війні, – таким чином можна резюмувати доповідь д-ра іст. наук *І.Б.Орлова* (Москва, РФ) «Національний та інтернаціональний компоненти радянської воєнної пропаганди». Конфронтаційні в ідейному та сутнісному сенсі етнонаціональні взаємовідносини на теренах повоєнної, охопленої повстанським рухом Західної України висвітлила *О.В.Петренко* (Бохум, Німеччина) у доповіді «Зони протистояння: Життя і смерть «східняків» у повоєнній Західній Україні».

Широкий спектр проблем загального та регіонального рівня окреслили учасники п'ятого секційного засідання – «Економіка, політика, етноси: Асиміляція й конфлікти», котре проходило під керівництвом А.Б.Рогинського. У доповіді «Традиційні побутові практики та боротьба за новий радянський побут: Вітебщина в 1920-ті рр.» канд. іст. наук *Г.М.Яковлева* (Вітебськ, Білорусь) на місцевому матеріалі розкрила універсальні в межах СРСР методики здійснення так званої культурної революції. Цікаві зауваження щодо наслідків дослідження методик роботи переписувачів Радянського Союзу у виступі «Практики визначення національності в 1920–1930-ті рр.» висловив д-р іст. наук *А.К.Байбурін* (Санкт-Петербург, Російська Федерація). Трансформації етнонаціонального складу північно-східного промислового регіону СРСР стали предметом висвітлення в доповіді канд. іст. наук *Л.А.Максимової* (Сиктивкар, Російська Федерація) «Національно-демографічні наслідки індустріалізації на європейському північному сході СРСР». Аналогічні процеси на прикладі західносибірського промислового району розглянув д-р іст. наук *В.І.Ісаєв* (Новосибірськ, Російська Федерація) у доповіді «Переплата: міжнаціональні відносини на промислових підприємствах Західного Сибіру в період форсованої індустріалізації». Про негативні наслідки етномовної політики у середовищі башкирів ішлося у виступі *Т.Г.Мухтарова* (Уфа, Російська Федерація) «Вплив Другої світової війни на процес етномовної асиміляції башкирського народу». Моделі вирішення проблеми малих етносів Сибіру, результати їх запровадження впродовж міжвоєнної доби та перспективні етнокультурні наслідки стали предметом доповіді д-ра іст. наук *С.А.Панкова* (Новосибірськ, Російська Федерація) «Сталінізм у долі малих народів Сибіру». На наслідках міграційних процесів в

їх регіональних інтерпретаціях сфокусувалася канд. іст. наук *А.Х.Рахманкулова* (Ташкент, Узбекистан) у доповіді «Національна міграційна політика в Узбекистані у 1930–1940-х рр.». Про цілий комплекс проблем суспільно-політичної реалізації та повсякденного існування, з якими зіткнулися репресовані народи, ішлося в доповіді канд. іст. наук *Д.Я.Рахаєва* (Москва, Російська Федерація) «Ідеологема «народ-зрадник»: переживання й подолання в масовій свідомості та соціальній практиці репресованих народів Північного Кавказу (на прикладі карачаєвців і балкарців)». Складні конфронтаційні міжнаціональні відносини на українських теренах напередодні Другої світової війни стали предметом докладного розгляду *В.Р.Нахмановича* (Київ, Україна). Д-р іст. наук *О.В.Романько* (Сімферополь, Україна) зосередився на генезі руху кримських татар під впливом міждержавних відносин СРСР та Німеччини, а також боротьбі відповідних державних ідеологічних доктрин (доповідь «Кримськотатарський національний рух: між Сталіним і Гітлером»). Надзвичайно цікавій проблемі впливу державної національної політики на радянське картографування було присвячено виступ канд. іст. наук *К.Ю.Галушка* (Київ, Україна) «“Малювання”/“стирання” народів і кордонів: віддзеркалювання національної політики СРСР у радянській політичній, етнічній, історичній та навчальній картографії: 1925–1956 рр.». Однієї із багатьох ідеологічних функцій книги, що відіграла непересічну роль у суспільно-політичному житті радянського народу, присвячувалася доповідь проф. *Д.Брандербєргера* (Ричмонд, США) «Короткий курс історії ВКП(б) як відповідь на національне питання в партійній пропаганді 1930-х рр.». Риторичність постановки проблеми у виступі д-ра іст. наук *Д.А.Аманжолової* (Москва, Російська Федерація) «Громадські організації у соціально-культурному просторі етнічності – чи вдалося прищеплення радянської громадськості?» прозвучала вповні відповідною складності й суперечливості процесів етнокультурної мобілізації, базованих на принципах класовості та партійності.

На шостому сесійному засіданні – «Радянська влада й національні конфесії», котре проходило під керівництвом С.В.Мироненка, розглядалася проблематика, яка в радянській історіографії вважалася вирішеною декретом про відділення церкви від держави. Як засвідчили доповіді та зауваження, що прозвучали на секції, вплив релігійних догматів в їхніх етнічних версіях на життя суспільства значно перевищував можливості влади щодо його обмеження.

Тема нерозривної єдності антирелігійної боротьби та коренізації як базових принципів інкорпорації новоприєднаних територій та їх радянізації стала центральною в доповіді д-ра іст. наук *Ш.Фельдварі* (Дебрецен, Угорщина) «Радянізація й боротьба проти церкви у Закарпатті в 1940–1950-х рр.». Складні процеси адаптації Російської православної церкви до реалій післявоєнної доби зацікавили канд. іст. наук *М.О.Митрохіна* (Бремен, Німеччина) – «Із «чорної сотні» в пізньосталінський єпископат: кадрова політика патріарха Алексія в 1945–1953 рр.». Канд. іст. наук *С.О.Чарний* (Москва, Російська Федерація) в доповіді «Політика радянських властей щодо єврейських релігійних громад у період “справи лікарів”» звернув увагу присутніх на зміни, що відбулися у взаєминах влади та єврейських громад в епоху розгортання державного антисемітизму. Картину глобальних змін, що відбулися під впливом війни у суспільно-політичному житті віруючих і системі відносин «влада – етнорелігійні громади», у доповіді «Релігійні об'єднання України та радянська держава в роки Другої світової війни: новий формат відносин, національний підтекст і конфесійна конфігурація» змалював д-р іст. наук *О.Є.Лисенко* (Київ, Україна). Канд. іст. наук *Н.М.Макарова* свій виступ «Релігійність і радянський спосіб життя в умовах індустріалізації: На матеріалах

Магнітогорська» присвятила тим змінам, що відбувалися у сфері духовного життя мешканців промислових центрів під натиском індустріалізації. Вплив радянських антирелігійних кампаній на життя мусульман у своїй доповіді «Мусульманська автономія в контексті радянської політики атеїзму» окреслила *Л.В.Сарімова* (Казань, Російська Федерація).

Робота сьомого секційного засідання, котре проходило під керівництвом д-ра іст. наук *В.М.Хаустова*, присвячувалася проблемі «Радянська етнономенклатура: Формування та світогляд», і дозволила простежити типові моделі організаційного супроводження й апаратного керівництва процесом коренізації. Виступ *Ф.Ахмедової* (Баку, Азербайджан) «Національне питання та конфлікти в більшовицькій еліті в перші роки радянзації Азербайджану» привернув увагу колег до складної конфігурації політичних сил, що склалася в постреволюційному Азербайджані, методів урегулювання цієї дражливої ситуації кремлівським центром влади. Аналогічні процеси на прикладі Мордовської АСРР було висвітлено в доповіді д-ра іст. наук *В.А.Юрчонкова* (Саранськ, Російська Федерація) «Коренізація в Мордовській АСРР як створення й насадження національної еліти: 1928–1938 рр.». Апаратним інтригам та методам керівництва українізацією присвячувався змістовний виступ канд. іст. наук *О.Ю.Борисьонюк* (Москва, Російська Федерація) «Кадрова політика більшовиків в УСРР у період коренізації». Аналогічним проблемам впродовж останнього десятиріччя сталінщини було присвячено доповідь канд. іст. наук *В.О.Крупини* (Київ, Україна) «Національна кадрова політика в радянській Україні в період пізнього сталінізму». Етнонаціональний та соціальний портрети української радянської номенклатури змалював канд. іст. наук *О.Ф.Штейнле* (Запоріжжя, Україна) – «Ідентичності керівництва України: національний і соціальний компоненти: 1945–1953 рр.».

Підбиваючи підсумки конференції, *А.К.Сорокін* та *С.В.Кульчицький* відзначили високий рівень наукової дискусії, що відбулася в її рамках, визначили основні проблемні блоки сучасної історіографії, а також накреслили перспективи подальшого розвитку. Зокрема, було зауважено, що в напрямі дослідження сталінізму зроблено вже чимало, однак цей період, його внутрішня, конкретно національна, політика залишається надзвичайно складною інтерпретаційною проблемою історичної науки. Це зумовлюється не самою лише політичною кон'юктурою та закритістю частини джерел, але й специфікою проблематики, передовсім її незмінною суспільною актуальністю, яка має тенденцію загострюватися в контексті соціально-економічної кризи. Саме тому постать *Й.Сталіна* та створений ним режим залишаються в переліку найгостріших питань сучасної наукової й суспільної дискусії. Це, своєю чергою, ставить високі професійні вимоги перед істориками, які працюють в даному напрямі. Професійність та об'єктивність дослідників, на спільну думку співорганізаторів конференції, залишатимуться запорукою вирішення всіх наукових проблем і розробки відповідних історіографічних концепцій, що наблизитимуть наукове світове товариство до справжнього розуміння природи й сутності одного з найодіозніших феноменів політичної історії ХХ ст.

Змістовним доповненням конференції став круглий стіл «Нові проекти в дослідженні сталінізму», який проходив під модеруванням доцента Паризької школи вищих соціальних досліджень *Ж.Кадіо*. Директори Державного архіву Російської Федерації *С.В.Мироненко* та Російського державного архіву соціально-політичної історії *А.К.Сорокін* розповіли про величезну роботу російських архівістів з оцифровування й удоступнення документів сталінської епохи. Доцент Школи аналізу та розв'язання конфлікту Університету імені Дж.Мейсона (США) *К.В.Коростеліна* зробила змістовну

доповідь про методики примирення негативних стереотипів історичної пам'яті у проєктах зі створення спільних підручників. Про новітні розробки щодо використання інформаційних технологій у дослідженні сталінізму розповів професор-дослідник Університету імені Дж.Мейсона (США) *В.А.Стакло*. Про надзвичайно цікавий проєкт французьких учених «Звукові архіви – європейська пам'ять про ГУЛАГ» та несподівані відкриття під час його опрацювання доповіли проф. Центру досліджень російського, кавказького та центральноєвропейського просторів (CERCEC EHESS / CNRS) *А.Блюм* (Страсбур, Франція) та доцент Страсбурзького університету *Е.Кустова*.

Загалом форум пройшов в атмосфері конструктивного наукового співробітництва та вочевидь був корисним для всіх сторін. Із фото- та аудіозвітами конференції можна ознайомитися на офіційному сайті Інституту історії України НАНУ.